

A KISPISZKOSOK ÉS FILMPALOTÁK VILÁGA - ÍGY MOZIZOTT A 10-ES ÉVEK

A film sorsa az 1910-es években dőlt el. Ez volt az első nagy kísérletező időszak, amikor eldőlt, hogy a technikai felfedezés után hogyan tovább: megszületett Hollywood és az első stúdiók, az első műfajok, az első filmsztárok, az első valódi mozik és a legfontosabb technikai újítások (köztük a hang és a színes film), vagy hogy a tudományosabb oldaláról is beszéljünk, megszületett a filmesztétika. És nem volt ez máshogy Magyarországon sem.

Budapest moziszeizméből

A film már születésétől kezdve jelen van hazánkban. Sőt a kezdetekkor, az első harminc évben lépést is tartott a nemzetközi filmes világgal, ami nagy szó, hiszen az első világháború vége után évtizedekig nem volt példa ilyesmire.

A filmgyártás még gyerekcipőben járt a 10-es években, a mozizás viszont annál inkább virágzott. A moziba járás olyannyira része volt a hétköznapiaknak (1907-től Heltai Jenő jóvoltából saját szavunk is volt rá), hogy már a század első évtizedében felépültek az első kifejezetten mozinak szánt épületek. A 10-es évek legelején a korabeli statisztikák szerint már körülbelül 270 mozi működött az országban (ami a lakosság számához viszonyítva európai viszonylatban átlagosnak volt mondható), ebből körülbelül 90 a fővárosban, 26 000 férőhellyel. Egy 1913-as filmlapban (tehát ekkor már filmes szaksajtó is létezett!), a Kinotechnikában már 105 vetítőt sorolnak fel az akkori 10 budapesti kerületből, ezek között a 6. kerületben 27-et, a 7.-ben pedig 26-ot! A legtöbb a Nagykörút és a Kossuth Lajos – Rákóczi út mentén, Erzsébetvárosban, Terézvárosban és Józsefvárosban működött.

A legtöbb persze még kávézókból és más helyiségekből átalakított vetítőszoba volt sötétítőfüggönygel vagy feketére festett ablaküveggel. Sok volt köztük az úgynevezett kispiszkos: ezekben a kicsi utánjátszó mozikban „harmadhetes híradófilmeket” és több hetes késéssel megérkező játékfilmeket vetítettek. A csőmozi elnevezést azokra a mozikra használták, ahol a

A film nem csak szórakozás

A filmesztétika megszületése gyakorlatilag egyet jelent azzal a pillanattal, mikor túllépve a mozgó, villogó képek vásári komédia jellegén, először gondolta, hogy talán újabb művészi kifejezőeszköz született. A tízes éveket joggal nevezhetjük a montázs felfedezésének időszakának is. 1909-ben New Yorkban bemutatott The Lonely Villa (D.W. Griffith) című 8 perces film volt az első, melyben 3 egy időben, de különböző színen futó eseménysor jeleneteit látjuk felváltva. Ez az első film a filmtörténetben, ahol a történetmesélés kifejezetten filmi eszközökön keresztül tárul a néző elé. Vagyis kis túlzással kijelenthetjük, ezzel született meg a montázs, a filmkészítés egyik legalapvetőbb eleme. 1909-ben a The New York Drammatic Mirror egyik újságírója kijelentette: „komoly filmkritikát csak egyetlen esetben művelhetünk, ha figyelembe vesszük a jelenetek összeállításának és elrendezésének módját.” „Ezzel a mondattal, ezen a napon, új és lényegében máig érvényes fejezet kezdődik a filmesztétika történetében.” A 10-es évek elején tehát egy teljesen új filmesztétika születik meg. Ez nem jelent meg rögtön a magyar filmművészetben, de a lemaradás nem tartott sokáig, a magyar filmesztétika már a 10-es években második felében felzárkózik a nyugati filmipar mellé.

Az első magyar filmes szaklap már 1908-tól működött, és főleg a film népművelésben betöltött szerepét, ismeretterjesztő képességeit hangsúlyozta. 1912-ben állt be itthon a fordulat, amikor kezdett elterjedni a nyugaton már néhány éve jelen lévő gondolat: a filmkészítés művészet. A film ilyen irányú megítélésének elterjesztésében hatalmas szerepe volt a Nyugatosoknak. Ady, Babits, Tóth Árpád, Kosztolányi és a többiek rengeteg cikket, verset, tanulmányt és kritikát írtak az új médiumról. Pásztor Árpád többek között ezt írta róla: „amikor még csak két mozi volt az egész Körúton, úgy illett, hogy egy este végignézzük mind a kettőt” Az itthoni művész-értelmiségi réteg tehát már ilyen korán elfogadta a filmet, mint a 20. század egyik legfontosabb művészi kifejezési formáját.

néző tér hosszúsága meghaladta annak szélességét. Ezekben az árrendszer fordítva működött, mint a színházakban, ugyanis a túlságosan ugráló kép messzebből nézve kevésbé volt zavaró.

Az Apolló mozi a Népszínház utcában

Az első, a Nemzeti Színház mellett, a mai Corvin Áruház helyén nyílt Apolló Mozi volt, Projectograph cég égisze alatt működött. Furcsa, kevert műfajú intézmény volt: a rövid, néhány perces szkeccsfilmek külső helyszíneit vászonra vetítették, míg a belső jeleneteket színpadon játszották, élőben. A nagyobbak közül említésre méltó még a már ekkor moziként is működő Uránia Tudományos Színház is, ahol a 20-as évek előtt csak ismeretterjesztő előadásokhoz vetítettek rövidebb filmeket. A mai Ernst Múzeum épületében is fényűző mozi működött a 10-es évek

elején. A Fodor Gyula tervezte Rippl-Rónai, Lehner Ödön és Róth Miksa üvegablakaival díszített szecessziós bérpalotában 1912-ben helyezték el Ernst Lajos gyűjteményét. Az építető Ernst döntött úgy még az építkezés közben, hogy a kávéháznak tervezett rész inkább moziként működjön: ez volt a Tivoli mozi. Így írtak róla a Pesti Naplóban megnyitásakor: *„Tivoli fény játékház: a Nagymező utcai Ernst-palotának földszintjén hétszáz néző legkényelmesebb befogadására, a modern technika minden újításának felhasználásával épült a legnagyobb budapesti mozgószínház. Specialitása, ami révén röviden közismertté lesz: minden helyről egyformán kitűnően látni.”*

A 10-es évek legelején még szinte kizárólag a középosztály járt moziba, a gazdagabbak nemigen hajlottak rá, hogy velük együtt tartózkodjanak egy helyiségben, a szegényebb munkásosztály pedig sokszor nem tudta megfizetni a belépőt (erről mesél például József Attila is önéletrajzi írásaiban). Változást az első az első kifejezetten mozinak szánt épület hozta. Ettől kezdve az új, elegáns moziépületekben már minden réteg jól érezhette magát. Az évtized derekára aztán itthon is divatba jött, hogy a mozik a színházak kialakítását és eleganciáját utánozzák. Az első valódi filmszínház az Erzsébet körúti Royal Hotel dísztermében nyílt 1915. október 31-én. Pontosabban a népszínház utcai vetítő költözött ide és alakult ezerszemélyes mozipalotává Royal Apolló néven. *„A nagyérdemű közönség csillogó üvegcsillárok, barokkos oszlop- és mennyezetdíszek alatt kényelmes zsöllyékből bámulhatta a nagyméretű vásznon pergő mozgógépet.”*

Magyar filmeket a magyar nézőknek! – így született a magyar filmgyártás

A század első évtizedében kizárólag külföldi filmeket vetítettek a magyar mozik (Legnagyobb sikere például a dán Nordisk vállalat filmjeinek volt, melyeknek gyakori főszereplője Asta Nielsen már ekkor világsztárnak számított). A 10-es évek elején aztán megszületett az igény a magyar gyártású filmekre. Eddig az Uránia foglalkozott az itthoni témákkal ismeretterjesztő filmek formájában, és Ungerleider Mór is készített 1908-tól egytekerces filmeket, melyek itthoni híradó témákat dolgoztak fel, igazi és eljátszott jelentekkel, (mint Az újpesti bankrablás, Szőlőtermelés Szekszárdon...) közöttük sok humoros filmmel (Az ittas kerékpáros). Ezekhez az életképekhez a valódi, karakterhez illő embereket vettek fel fizetség fejében, például egy városligetben játszódó verekedés jelenethez az egyébként is ott tanyázó „kedves, Városligetben otthonos naplopókat” kérték fel, hogy imitáljanak verekedést, ami végül valódi verekedéssé fajult, és a rendőröknek kellett feloszlatni. „A színészkedésből verekedők estig nem felejtették el a kapott ütéseke. S este folytatták, de olyan komolyan, hogy három fej léket kapott.”¹

Magyar filmesek külföldön

Korda Sándor 1919-ig filmkritikákat és filmelméleti cikkeket írt magyar filmes lapokba, 1914-től filmrendezőként is dolgozott. 25 filmet készített mielőtt a United Artist rendezőjeként, majd Angliában világhírré tett szert. (1942-ben ő lett az első filmrendező, akit lovaggá ütöttek)

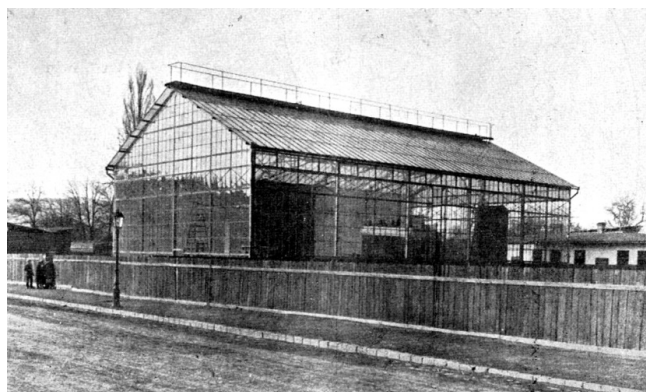
A '10-es években kezdte itthon rendezői pályafutását az Oscar-díjas Kertész Mihály, aki későbbi hosszú hollywoodi karrierje során több mint 100 filmet készített, közöttük a világ talán legjobbnak tartott melodramáját, a Casablancát.

Lugosi Béla színész szintén itthon kezdte karrierjét, először színházi, majd filmes szerepekkel. Hollywoodban Drakulaként híresült el. Ő az egyetlen magyar, aki csillagot kapott a Hollywoodi Hírességek sétányán.

1918-ban hatalmas sikert aratott egy magyar revütáncospár, a **Dolly-sisters** a MGM-nél Jancsi (Janka) és Rózsika néven. (Ők mutatták be először 1914-ben a Broadwayn a Janka férjéről, Henry Foxról elnevezett foxtrot táncot.)

¹ Budapesti Napló, 1907.

A Hunnia Biográf Műterme 1912-ben

Ennél azonban több kellett. Az első kifejezetten erre a célra tervezett stúdióépület 1912-ben épült. A Vígszínház igazgatója, Faludi Miklós által alapított Hunnia Biográf (a mai Mafilm elődje) építtette az 50 x 25 m-es műtermet külső Lipótvárosban. A Pannónia és a Sziget utca sarkán álló üvegcsarnokban megindult a filmgyártás: francia operatőrök segítségével 1-2 felvonásos, 200-300 méter hosszú játékfilmeket készítettek a Vígszínház akkori művészeinek szereplésével.

A legelső magyar filmekben a cselekmény kizárólag a képekre és a színészek gesztusaira épült, feliratokat nem használtak. Még nem használták ki a külföldön már egyre többet használt és kikísérletezett stiláris fogásokat sem, mint a közelik (az operatőrök a legegyszerűbb totál plánt részesítették előnyben), vagy a különböző montázstechnikák. Így csak a színészek eltúlzott gesztusai érvényesültek, az arcjáték szinte kivehetetlen volt. Mivel ez az inkább pantomimre hasonlító játéktípus már a korban is alkalmasabb volt nevetetésre, a Hunnia filmjeinek kétharmada vígjáték, egyharmada az életkép és mesefilm műfajába sorolható. Csupán egyetlen filmjük maradt fenn, a Keserű szerelem című vígjáték, melyre egy francia archívumban (francia címmel: La Purge - 'Hashajtó') találtak rá eredeti színben restaurálva 2002-ben. A korabeli leírások alapján a Vígszínház 'csapata' által gyártott filmek a kor filmművészetéhez képest technikailag és művészileg is igénytelenek, kezdetlegeseek voltak, így nem váltották be a hozzájuk fűződő reményeket, és a stúdió kevesebb, mint egy év alatt csődbe ment.

Az első próbálkozás bukása után mégis sorra alakultak itthon a filmgyártó stúdiók, 1912 és 1919 között már 32 filmvállalat működött az országban. A legfontosabbak az 1916-ban megalakult Star

Egy világhírű magyar: Adolph Zukor

Adolph Zukor a Time címlapján 1929-ben

Adolph Zukor, magyar származású üzletember a 10-es évek filmvilágának egyik legbefolyásosabb figurája volt. Az ő nevéhez fűződik gyakorlatilag minden, ami Hollywoodot azzá tette ami. Az ő kezdeményezésére váltak az addig mindenféle helyiségből átalakított, mindennemű eleganciát nélkülöző vetítő bódékból a mai értelemben vett, valódi mozik. 1912-ben mutattak be az ő szervezésében filmet először egy valódi színházépületben, a New York-i Lyceum Theatre-ben. Ezzel a mozikat addig kerülő gazdagabb közönséget is megnyerte a mozi ügyének, akik addig kifejezetten ódzkodtak a kispolgárok olcsó szórakozásának tartott attrakciótól. A forgalmazás sikerei után hamarosan filmgyártásba is kezdett, és vállalata 1916-ban Paramount Pictures néven kezdte el működését, aminek máig tartó sikerét talán nem is kell részleteznünk. Ezen kívül az ő nevéhez fűződik a színészek sztárrá avanzsálásának ötlete is.

Filmgyár volt Pásáréten, és a néhány hónappal később létrejött, ugyancsak játékfilmeket készítő Corvin Filmgyár Korda Sándor (a később világhírű Sir Alexander Korda) vezetésével, aki itt készítette első filmjeit. 1913-tól hihetetlen mértékben fellendül a magyar filmgyártás, az ekkor kitörő háborúra ügyet sem vetve. 1913-ban 10 játékfilm készült, 1914-ben már 18, a következő évben 26, '16-ban 47, '17-ben 75, 1918-ban pedig már 109. A világháború végével a stúdiók egytől egyig bezártak, 1919-ben pedig államosították a filmipart.

A 10-es évek vége egyet jelentett a magyar film első, és nagyon sokáig vissza nem térő virágkorával.

Kis színesek a kor mozi történetéből

A 10-es években vezették be, először a Mozgóképi Otthonban a számozott ülőhelyeket, a késő esti előadásokat (az utolsó előadás 1 órakor végződött!) és a két slágerfilmből álló műsort.

Az itthoni játékfilmgyártás műfajai közül leginkább a melodráma volt népszerű. Nagyon népszerű volt az irodalmi alkotások filmre adaptálása is, rengeteg mindenki által ismert regényt filmesítettek meg, ezek közül is kiemelkedő jelentőségű az első magyar "szuperprodukció"-ként is emlegetett János Vitéz 1916-ban, vagy Kertész Mihály 1914-ben még itthon forgatott Bánk bánja.

A világon egyedülállónak számított az 1913-ban alapított Pedagógiai Filmgyár. Oktató célzatú filmjeit kísérőműsorokként és iskolákban vetítették.

Volt a mozinak egy különleges 'feladata' is: népszerűségét nagyban köszönhette a félhomálynak, ahol a randevúzó párok elbújhattak a kíváncsi szemek elől. Sok mozitulajdonos a terem eldugottabb, sötétebb részeire direkt páros üléseket alakított ki. Akadtak úgynevezett csöngetős mozik, ahol a vetítés vége felé a gépész felhívta a figyelmet arra, hogy *„a teremben nemsokára világosság lesz”*.

Olvashatunk különös történeteket is a korabeli leírásokban mozis botrányokról, melyeket például a 10-es évek elején divatban lévő nagy női kalapok okoztak. (Olyan esetről is tudunk, ahol a látásban akadályozott diákok heccből felgyújtották egy előttük ülő hölgy kalapfátylát.)

NÉHÁNY ELSŐ A 10-ES ÉVEKBŐL:

1911

Az első ismert filmszakkönyv fordítás is hazánkban jelent meg: Kozma Sándor fordította le Paul Liesegang 1910-es A mozgófénykép fejlődése, lényege és jelentősége című könyvét.

Korda Sándor megírta az első itthoni kritikákat, akkor még újságíró gyakornokként dolgozott Budapesten.

Budapest városképének meghatározó elemei voltak a hatalmas, feltűnőbbnél feltűnőbb, színes plakátok. Míg a század elején a külföldi filmekkel együtt érkező plakátokat és a mozik magát a filmszínházat népszerűsítő reklámjait lehetett látni mindenütt, a második évtizedben itt is fordulat állt be: 1911-ben megszületett az első magyar moziplakát, melyet Földes Imre készített a Fekete golyó című filmhez.

1912

Bemutatták az első magyar gyártású nagyjátékfilmnek beharangozott alkotást, a Ma és holnapot, melyet valószínűleg Kertész Mihály rendezet, 1914-ben pedig bemutatták Budapesten egyszerre 10 moziban Janovics Jenő Sárga csikó című 1540 méter hosszú filmjét, mely az első világsikert is elért magyar alkotás (még Japánban is játszották!).

Hollywoodban 1912-ben nyitotta meg kapuit a Paramount Pictures, az első független filmstúdió.

1913

A művészet szót először használták a filmre.

1915

Az első valódi filmesztétikai szakkönyv Nicholas Vachel Lindsay The Arts of the Moving Picture című műve volt.

1917

Megszületett az első színes, technicolor technikával készült film, a The Gulf Between.

FORRÁSOK:

BALOGH GYÖNGYI, GYÜREY VERA, HONFFY PÁL: A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig. Műszaki Könyvkiadó, 2004.

KELECSÉNYI LÁSZLÓ: Mozizó Budapest. 111 év a pest-budai mozgókban. Holnap, 2008.

MAGYAR BÁLINT: A magyar némafilm története 1896-1918. ÉM Építésügyi Tájékoztató Központ, 1966.

MAGYAR BÁLINT: A magyar némafilm története 1818-1931. Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum, 1967.

NEMESKÜRTY IVÁN: A képpé varázsolt idő. A magyar film története és helye az egyetemes kultúrában, párhuzamos kitekintéssel a világ filmművészetére. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983.

NEMESKÜRTY IVÁN: A magyar film története: 1912-1963. Gondolat Könyvkiadó, 1965.

NEMESKÜRTY IVÁN: A mozgóképtől a filmművészetig. A magyar filmesztétika története (1907-1930). Magvető, 1965.